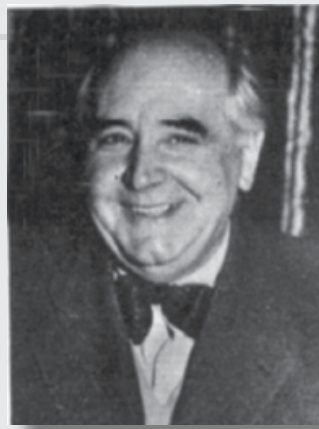

Miroslav Krleža

*Emlékiratok – Rég múlt napok** (részlet)

Március

1915. III. 2.

■ Nosztalgia kínoz mindazért, ami volt, s ami sohasem térhet vissza. A nedves, harmatos, halk reggelekért, a szabad, lírai napkeltéért, amikor a reggel és a harmat és a csillagaik között nem volt semmi más, csak mi, a csillagok és a harmat. Szabadok voltunk, mint a kóbor kutyák. S ma a csillagok és a harmat között magasabb erők imperativusai meredeznek. Nincs többé közvetlen, meghitt viszony a csillagok meg a harmat közt és közöttünk. Imperativusok vannak körülöttünk. És mindaz, aminek a neve „ez mind”! Mert ma már nincsenek paysage-ok, se jegenyék a síkon, se felhők. Ma állig felfegyverzett emberek járnak körülöttünk, és lepuffantanak mindenkit, aki olyasmit merészel gondolni, hogy ez az ő lövöldözésük nem éppen a bölcsesség tetőpontja.

Sírás az eltűnt szabad ihletek honáért. Kormos, mocskos, összeköpdösött peron, százezrek, milliók utaznak, s az ember nem utazhat el sehova. Rácsok, ketrecek. Katonaság. Katonanóták. Gőzgépek örült, részeg masinái. Szemaforok, csendes zöld víz a híd alatt, éjjeli kóborlások, csak a kutyák, a falusi kuvaszok meg én a remetineci országúton. Keresztúti faszent. Tavasz. Felhők. Havas mezők. Csókaszárny az égi kobalt világos síkján. Ez a szárny szürke és szennyes, mint a kályhatisztító tollseprő. Szakadt, szürke és foszló. A madarak betegek és tetvesek. Nem olyan vidám ez, mint ahogy alulról látszik. Azt mondják: hófehér szárnyak suhogása a selymes kék égen, közben: vak és éhes, beteg, fáradt, szánalmas, haldokló vergődés. És éppen itt, ahol az ember beleszólt a természetbe, ahol már szinte természetfölötti erőként jelenik meg, leküzdeni igyekeztél az elemek közti tehetetlen tengődést, épp ebben a történelmi pillanatban ugyanez az ember teljesen megőrült, s az ostobaság és bűn kartácsává vált. Veszélyesebb a tigrisnél.

Képeslapot kaptam Rómából. Ó, Istenem, hát létezik még ezen a tekén Róma is! Léteznek az antik piazzetták s

a vatikáni fontánák csobogása. Meg a Sixtus. Meleg délután. S ugyanezek a türmezei felhők a Sixtus fölött.

1915. III. 10., délután 12.45 a sétatéren

Dél. Egy padon, irkamba jegyezgetek. Az irón halvány árnyéka sebesen siklik a papíron, éles hegye merész kanyarokkal követi a kézírás grafitzalagjait és kacskaringóit, miközben a Corpskommando udvarából sűrű csipogás hallatszik. Egy Stabsfeldwebelné nagyságos asszony a pulykáit eteti. Falu a városban. Ezek a mi granicsárjaink idillikus látóhatárai: csirkék, disznók, tyúkok, pulykák, ez a mi határőrvidéki életünk állandó leitmotívja. Árkádia. Jókat enni, disznótorozni. S hogy mindeközben háború dúl, teljesen mellékes. Ezt senki se veszi komolyan. Így van ez a világon. Ki merne változtatni rajta? Tiszta Metternich. Harmonika. Villamoscsilingelés az Ilica felől. Napsugaras déli csend, merőleges füstcsíkok. Kék füstkarikák. Főnek az ebédek. Utazik a tél. A kétségbeejtő, üres tél távozóban. Szirénák, messze. Dél. Lassan megszólalnak a harangok, mintha nehezükre esne megmozdítani a súlyos tölgyfagerendákat a torony padlásán. Minden csikorog. Az egyetlen horvát ágyú a sétatéri árva mozsár. Déli cannonata.

S. kisasszonyról gondolkodom. Carmencita. A teintjével valami nincs rendiben. Volt egy szerencsétlen szerelme: aranyifjú az egyik elit bankból. Nem felelt meg neki a lány „társadalmi rangja”. Mésalliance: a lány tatája hivatali szolgál. Teherbe esett, megmérgezte magát, megmentették, most kissé egzaltáltan kószál a világban. Az egyik nagybátyja is öngyilkosságot kísérelt meg, s másodszorra meg is ölte magát. Azt mondja erről a (tanár) nagybátyjáról: nem volt ő erre a világra való!

Ezek a mi adeptusaink egytől egyig ellene vannak az öngyilkosságnak a szépirodalomban. Meghonosodott „nálunk” az a vélemény, hogy „nálunk” az emberek nem szoktak öngyilkosok lenni olyan számban, hogy ezt „nálunk” érdemes volna színre hozni. Azt, amit ne-

kem a *Hullák* című drámámról mondanak, a kutya se nyelné le.

– Mi ez a *Hullák*? Pusztai fikció...

Micsoda fikció, az ördögbe is, amikor csak a magam megfigyelése alapján jó néhány hasonló öngyilkosságot tudnék felsorolni? A *Hullák*-beli család teljesen valóságos. Valóban létezik. S ugyanakkor egy állapot jelképes kifejezője. Az öreg Hulla nyomdász, részeges alak, szociáldemokrata, legalábbis a fejében gomolygó ködös képzetek szerint, a fia elzúllott korrektor, tehetségtelen költő, amilyen a mi körülményeinkben egy költő lehet, mit is tehetne mást, mint hogy felakasztja magát? A lánya gépíró. Mérget vesz be. Az öreg rendületlenül iszik, és spriccer mellett igazítja egyenesre a világot: nagy vonalakban, grosso modo, programszerűen. A lány csábítója: Highlife doktor úr. Banális.

Okosabb volna drámát írni az 1913-beli rigómezei koleráról, vagy klasszikus-monumentális modorban: megírni a római–bizánci összeütközéseket nálunk, a mi történelmi talajunkon. Ez mindig verses feldolgozást igényel. 30 *Bande-Stimmung*. Richard Wagner. Louis XIV. *Götterdämmerung*. Sixtus. Kosovo 1912–1913. Ezerkilencszáztizennégytől napjainkig. Ezek a lángoló motívumok önmaguktól dagadnak monumentálissá.

Hiányzik például Zágráb leírása. Ezzel senki sem foglalkozott. Mondjuk, az a kőkapu az Oroszlánnal a Nugent-házon. Ezek alatt az ódon, kormos boltívek, e felsővárosi bástyakövek alatt egy Gregorijanecre, egy Dorka Krupicra asszociál az ember. E Nugentek és Sermage-ok XVIII. századát se írta meg senki. Krčelić? Šenoa?

Ez a fáradt, velencei oroszlán a Nugent-házon, hogy vetődött ez ide, a felsővárosi putrik közé? Ki volt az a széplélek, aki ide helyezte ezt az oroszlánt? Jól fest az öreg, kikopott, véres, fakult kőfal előtt. No és a Madonna? Gall öreg mamuskáját és városunk még hány úrasszonyát intim szálak fűzik ehhez a mécs- és gyertyaerdőhöz a szent baba képe előtt. Hány és hány asszony térdepel itt le a maga kis szerencséséjét? Ez a baba olyan, akár a lutri. A térdeplő vénasszonyok a főnyereményt várják tőle. Barbár, pogány naivitás kell a természetfölötti erő ilyen megjelenéséhez.

Szent Katalintól meg Jurko Križanić indult a maga anabázisára. Itt lumpoltak az Anjouk hosszú útjaikon Nápoly és Buda közt. Ezeken a penészszagú utcákon vonszolta végig Fuchs is sánta lábát. Valamennyi magyar város közül ez a vén erőd okozta a legkellemetlenebb főfájásokat a budai grófoknak. A felsővárosi diákbálok egy nemzetet szültek. S ezt még Metternich sem tudta megakadályozni. Šenoa volt és maradt ennek a városnak egyetlen költője. Szomorú.

Egy novella: a nap gyermekei. Sehol az egész városban nincs annyi nap, mint a sétatéren. Déli variáció, nem nocturne. Egy zeneszerző se érezte még meg zeneileg a delet.

A legnagyobb értelmetlenség elválasztani a testet a gondolatoktól. Soha senki az emberi gondolkodás történetében nem mutatott még ki egyetlenegy gondolatot sem, amely ne fűződne szorosán az emberi testhez. A gondolat: az ember! Ember nélkül nincs emberi gondolat. Az pedig, hogy ez a gondolat elszakadt az emberitől, pusztai halandzsa.

A béke, ebből a mai perspektívából olyan, akár egy szerelmi illúzió. Harmonikus költői elgondolás, hogy a világon béke uralkodik... Viszont: hogy ez a „béke” azelőtt hogyan festett, arról a történelem tanúskodik. S mai történelmünk azt tanúsítja, hogy ez a „béke” soha nem is létezett. Tehát: tralala...

Az élet különféleképpen magyarázható, s az élet értékeit különböző módokon lehet osztályozni. Az emberi életnek mélyebb értelme lehetne, ha ezen a mi utunkon a bölcsesség és az ész törvényei uralkodnának. Ellenben: az őserdő majmai mindent épp ellenkező módon tesznek, mint ahogy logikus volna. Villám elől fára szöknek, tűztől vízben keresnek menedéket. Az egyetlen állat az emberen kívül, amely nem tud úszni, a majom, s épp ezért menti a bőrét úszással.

Hányféle klangasszociációt lehetne vajon kihozni a bán szóra? Hány és hány gyalázatunk foglaltatik a „kegyelmes bán” fogalmában? Az idő majd megmutatja, lesz-e valakinek erre is elegendő fantáziája. Legalább ezer oldal. Ezek a Rauchok, Oršićok, Draškovićok, Nádasdyak, honnan vetődtek ide ezek a Balbik, Burattik s egyéb olasz kalmárok, honnan egy magyarnak az a név, hogy: Amadeo Várkonyi? Bíborosi kalpag a katedrálisban... Báni kripta. Jezsuiták a Felsővárosban, s útjuk a Palmotić utcáig, 1780-tól 1907-ig. Palmotić s az összes ellenreformátorok. Májusi ájtatosságok a jezsuitáknál 1906–1907-ben. A kisebb hétszilvafások: a Škrlecek, Mihalovićok, Jelačićok stb. A bánai tanácsosok ezekben a termekben. Tomašić-Treščerovački és becses neje, Paula Gajeva. Rakodczay. Czuvay. Püspökök. Polgármestereik. Khuen. De Francisci. Papok. Doktorok. Ügyvédek. Szállítók. Micsoda társaság ez? Egy k. u. k. Generalstabshauptmann fiatal, rokonszenves és másállapotos bécsi feleségével a Mlinska cestán. Hazautazott az asszony Bécsbe, hogy gyereket szüljön a halott apának (elesett a Drinán). Kegyelmesek özvegyei, s köztük polgárok és nemesek,

Mažuranić, Bogović, Kukuljević. Tisza Zágrábban, 1914-ben. És minderről plaškai papnék, brinji postások és szlavón granicsárok határoznak. Születik egy profil nélküli társadalom, leszáll a dzsentr a Márk térről, s a mi koalíciónk, Isten legyen lelkének irgalmas, szorgalmasan antichambríroz a terebesi gróf úrnál.

Szeptember

1915. IX. 1., délután 3 óra, Fűvészkert

A könyv fehér, puha papírján, a sorokon, hasábokon, az egész grafikai masszán hangtalanul suhan át a levelek árnyéka. A levelek, mint emberi ujjak, érintik a betűket, átfolynak az ólomba öntött mondatokon, ángolnás, lírai siklással, rezgőn, szinte magát a szöveget zilálva áttetszően árnyalt arabeszkjeikkel, egybeolvadnak az emberi ujjak felfoghatatlan játékaiként, mintha valaki egy zongoranyitány akkordjait próbálgatná a billentyűkön. A néma levelek csodálatos, érthetetlen zenéje.

Egyszerre olvasom Flaubert *Szent Antalját*, Strindbergtől a *Damaszkusz felét* és *A hitelezőt* meg Schopenhauert: II. 287. az akarat objektivációjáról. Az olvasás narkózisában teljesen partere vagyok. Falom az üres betűket, naphosszat ezeket a padokat koptatva, cél, értelem nélkül. Gyökér nélkül. Lebegőn és áttetszőn, mint a levelek árnyéka a papíron, teljesen testtelenül, nem létezőn.

Elrobogott a rijekai gyors. Kupjaktól Fužináig sötét, zöld erdők, csillogó legyezőként megnyíló látképek Senjtől és Vrbniktől Omišaljig és Glavotokig, odalent pedig, a napfényes délután mély árnyékában, folyik a csendes Kupa. A Kvarner verőfényben, a pasztellkék Učka, bonazza a tengeren, s Brajdícától a Kantridáig drótsóvények, őrszemek, ágyúk, fogytán a gőz a Barossban, minden sivár, s ez a magyar mozdony még ma este elviszi a Rječináig a plješivicai kaszálók illatát s a Čabar feletti narancsszínű naplementét.

Ügy érzem, hogy valami nagyszabásút tudnék alkotni. De nem vagyok tisztában azzal, hogy mi is legyen ez: márvány torzók, freskó-kompozíciók, verejtékes hajladozás, frakkban, a karmesteri pult fölött, a partitúra sápadt visszfényében, miközben a vezénylő kéz árnyéka úgy surran a papíron, mint ezek a falevelek. Drámák. Fügönyök. Deszkák. Drámák a deszkákon. Taps a félhomályba süllyedő arany páholyokban. Egész könyvtárakat kellene teleírni és elolvasni, dalolni reggeltől estig, mint a madarak, s nem így céltalanul, akarat nélkül vándorolni, s nem tudni, mit, hogyan, hova? Hinni kellene, térdepelni, imádkozni, gyűlölni, rombolni,átkozni, de nem így döglődni ebben az átkozott Fűvészkertben, ahol minden oly rendezett, mint valami másodosztályú

temetőben, és különben is minálunk minden másodosztályú temető, és minden el van temetve: az emberiség és Európa, az erkölcs, az ész, a logika, s az egyedüli dolog, ami még létezik, ez a démoni újság, amelyben egy uncia józan ész sincsen.

Fáradt vagyok a hosszú úttól. Az ég oly világos, olyan erősen kék, olyan naiv, mint Turgenyev gyermek tónusa az öregkori dolgaiban. Az ég olyan akvamarinkék, olyan tiszta, mint a hegyi patak, s a virágok, a nap, az árnyékok, meg a zöld hegyek és a báránnyelű Szent Jakab feletti pianissimoja, akár egy pianissimo hegedű, oly habkönnyű és oly halk, mintha narkózisban, az elvesző tudat köd-fátyalai közül hallgatnám, amikor csak a halántékban ketyegő szívverést hallani. S a szív véresen dörömböl. A szív üllője százszorosan visszhangzik a fülkagylóban, s minden langyos, szeptemberien behízelt, ha nem volna ez az ostoba beretva a tudatunkban, amely minden pillanatban azzal fenyeget, hogy elmettszi a torkunk, egészen jó volna élni. De micsoda álom ez? Robog a fumei gyors, a kormos pesti Barosstól a Száván át, Remetinec és Leskovac felé, hatalmas acél ívben, át a Száva-hídon, robog Klek felé, mi meg ideszorultunk az aranyhalacsákkal ebbe a csendes ligetbe, nyilván arra várva, hogy elvigyen az ördög, mint egy zsák krumplit. Zsákokká váltunk mindnyájan. S ezt nevezik az „élet átélésének”. Ezt a zsáros, mocskos, véres, ostoba gubancot nevezzük életnek. És pontosan lemérjük ezt a gyurmát, grafikai felvételeket készítünk róla, nagyon precíz gépekkel és nagyítókkal és mikroszkópokkal vizsgáljuk, s szentül meg vagyunk győződve, hogy ezen a naiv módon, kanállal meregetve a tenger vizét, voltaképpen óceánokat mérünk. Az élet pedig valójában napok és csillagok csodálatos tűzijátéka, s a mi gyarló szemünk hogy is igazodhatna el a mindenség láng-szökőkútai, az ibolyaszín csillagkoszorúk közt, e mai, eszelősen, ágyútűzzel megnyilatkozó ördögi pirotechnika talányai közt? Minden beteg körülöttünk. Nem akarok beteg lenni. Ki gyűrheti le ezt az én állhatatos akaratomat, amely sohasem volt, s ma sem hajlandó alámerülni ebbe az ostobaságba körös-körül? Nem adom meg magam. Át akarom fogni a dolgoknak és fogalmaknak ezt az áthatolhatatlan gyurmáját, át akarok úszni a túlsó partra. Jó úszó vagyok, átúszom ezt a fertőt, mit bánom, hogy gyerekesség-e, amit teszek, vagy sem.

1915. IX. 27., délután 4 óra

Borús ősz. Azt mondja Đuka: írni kéne az újságokba. Mindegy, hogy mit! Nincs pénzünk. A kassza üres. Nem valami nagyok az igényeink: kevés tea, spiritusz, rum, szalonna, esetleg egy kis töpörtyűs pogácsa... Az sem volna rossz... Tehát? Írjak az újságokba? De hát mit írjak?

Drámáról gondolkodom. Tragédiáról. Az Istent kellene valahogy a színre hozni, mint afféle Grandseigneur, bel-espritet, nagyurat, arisztokratát, úgy valahogy a XVIII. század derekáról. Ez az Úr a színen egyfajta szabadgondolkodó volna, materialista: Faust à la weimari Goethe. Zseniális alkotó. Korának nagy embere. Dúsgazdag. Akár Richard Wagner Vendraminban, halála előtt. A dicsőség tetőfokán. Ez az Isten zseniális művész, szobrász, szobrok egész csarnokának megalkotója, de egyszersmind varázsló is, aki bűvös kézzel életre kelti viaszfiguráit. Így teremtette meg az egész emberiséget. Ezek az eleven szobrok, ez az ő nagy műve, s ezek a szobor-emberek az Úr hasonmásai. S az emberekkel, tudvalevően, nincs minden rendben. Mint afféle emberek: *Káin* byroni motívumától *Don Juanig*, a voltaire-i motívumokig a *Candide*-ban: az egész emberi történelem azt bizonyítja, hogy ezek a mozgó viaszfigurák, akikbe az alkotó a maga isteni lelkét lehelte, rosszul mozognak. Más törvények uralkodnak ezen a mi planétánkon, s az Isten érzi, hogy rendet kellene teremteni. De hogyan? Úgy, hogy valaki az övéi közül emberi alakot ölt. Az istenek közül lemegy a szobor-emberek közé, és megokosítja őket, beléjük ojtja a maga isteni eszét. Ki más lehetne ez, mint az Isten fia? S a többi, nos, ahogy ennek már történnie kell az Isten fiával, a Golgotáig. A papa, Richard Wagner a Palazzo Vendraminban, vagy Rodin, utolérhetetlen zseni, a fia meg egészen jellegtelen, médiocre ember. A névtelen fiúnak zseniális apja árnyékában passzívan el kell viselnie mindazt, amit az ember fia elviselt ezen a planétán. Perverz téma, melyet a fiú lázadása tetőz be: megöli az apját, mint egy sarlatánt! Nagy, misztikus tragédia, istentagadó versekben.

Súlyos fejfájás, fáradtság. Miért hívják a nyelvünket horvát „vagy” szerb nyelvnek? Nekem édes mindegy, hogy hívják, de ez a „avagy” mindig felbőszít, ha Josip Bach szájából hallom.

Már néhány napja ismét antichambrírozok Bachnál. Találkoztam a minap Magerl-lal (Gotalovečkivel). Ő Matoš-barát, meg nem is. Mesélek neki Bachról, a drámáimról. Az én pártomon van. Készségesen elfogadja eszméimet. Különösen lelkesíti ez az ötletem az Istenről. Azt mondja: írja csak maga őket – nem nekik – hanem őket. Mi capite? Csak írja tovább! Guarda e passa!

– Igen, igen, guarda e passa, bravó, de mi lesz ezekkel a rodomontádákkal: Wilde, a *Biblia*, Platón nem való színpadra, a maga eszméi túlságosan ateisták, azt mondja meg nekem, mikor fordult az elő nálunk, hogy a fiú megölte volna az apját, hol, mikor küldte az atya meghalni a fiát, magánál folyton megerőszkolnak valakit a színen! Meg aztán olyan durva vagyok, trágár kifejezéseket használok,

a kézírásom rettenetes (ebben nem téved), „e”-t írok „a” helyett, s a kegyelmes úr nem hogy nem akar, de nem bír semmit sem tenni, vannak itt körülöttünk más tényezők is, Istenem, meg hogy gyilkolok, perzselek mindent, ahol csak érem, hogy fogalmam sincs arról, mi a színpad, hogy a párbeszédeim fapipát sem érnek, hogy nem is ember vagyok, hanem gép, hogy Lope de Vega vagyok, Romain Rolland, hogy írhatok mindent, de ez már arcátlanság, több mint arcátlanság, hogy szó se lehet arról, hogy bármit is el lehetne játszani úgy, ahogy én gondolom, hogy ezt a színpad nem bírja el, hogy Byron igen, az igen, Byron *Káinja* igen, de látja, a *Legenda* már semmiképpen sem, vagy például ez a *Kraljevo*? Mit jelentsen ez a *Kraljevo*? Micsoda eszelős víziók ezek? Vagy a *Hullák*? Csupa kadáverek, sírok, temető, sírásók, az emberek megbolondulnának mindennek láttán, végül is, mindenki torkig van a temetővel, és ma a halál problémája senkit sem érdekel.

Hallgatja Magerl (Gotalovečki), amit mondok. Szopogatja a szivarvéget az ajka bal szögletében, és azt mondja: maga csak írjon tovább...

– „Írjon tovább”! Mit csinál? „Írok tovább”! Vagy úgy? Ön ír? Hát csak írjon tovább! Az meg, hogy hogyan ír, hát bizony, mi nem így írunk, mert nem így írtak azok sem, akiket másolunk, de ami a maga írását illeti, jó az, hogy ír, csak hogy így nem ír senki, maga csak írjon, mert írni és írni nem ugyanaz, minthogy egyesek azért írnak, hogy mások olvassák őket, mások viszont azt olvassák, amit emezek nem írtak, de mindegy, azért csak írni kell, mert az írásban a menekvés, még hozzá magáért az írásért, ami olyan modern. Jó, hogy ír! Legalább valaki ír nálunk, mert ma (nálunk) többé már senki sem ír, és végeredményben: miért is írna, amikor ez az írás nem olyan, mint másutt, a nagyvilágban, ahol azért írnak, mert az írás kifizetődik, ez pedig, kérem szépen, mifelénk, sajnos, nem így van. Nálunk a néptanítók írnak, még hozzá csak karrierjük kezdetén, mint egészen fiatal, zöldfülű kezdők, de nem sokáig, mert írni unalmas, az újságokban írni pedig éppoly unalmas, mint olvasni, mert az már nem is másolás, hanem tralalázás, viszont a színháznak írni, igen, igen, az nagyon jó, az okos, az ideális, az dicső, csak hogy ki fogja ezt eljátszani, amikor senki sem megy arra, amit itt írnak, hanem a *Víg özvegyre*, az pedig Pollák Irma, s nem irodalom...

November

1915. XI. 2., délben, a Rókus temetőben

Közép-Európa minden, s nem Európa. Fölöttünk a platói tiszta hellén ég. Ugyanerre az égre nézett fel Platón és Hérakleitosz. Meg Arisztophanész. Micsoda pöttöm kis görcs rángatózik most ugyanaz alatt a mennybolt alatt?

Állok a Rókus temetőben, lábam alatt a Modulić utca tetői, a gondolatok világosak, tiszták és következetesek. Egyszerűek, egyenesek, mint a lénia. Ez a lénia egyúttal annak a létrának is megfelel, amelyen valami bibliai szent az égbe ment fel. A csillagok nappal is a fejünk fölött vannak, csak látni kell őket. Minden tiszta. A szél a lombok közt, a szerteömlött vizek, a késő őszi, s az ember útja. Minden himnusz.

1915. XI. 4.

Mit jelent az, hogy „sajátos egyéniség”? Vajon a természet terv szerint gyártja az úgynevezett „sajátos egyéniségeket”, vagy ez csupán szeszély? Az Uomo universale (Burckhardt) csak a mi romantikus perspektívánkból válik azzá, amit mi a nagystílusú egyéniség fogalmán értünk. Ezek az emberek a maguk korában tökéletesen névtelenül haltak meg.

1915. XI. 8., éjfél

Sohasem szerettem Dosztojevszkijt. Nem merem bevallani (magamnak se), hogy untat. Úgy beszélnek róla, mint valami istenről. Ebben a tekintetben megvan a saját tapasztalatom. Mindazok, akiknek ő tetszik, nekem nem tetszenek. Ezek nem az én embereim. Juraj Demetrović szerelmes Dosztojevszkijbe. És Dragan Prohaska is. Meg Nehajev.

A napról kellene énekelni, a verőfényes napokról s a verőfényes emberekről. Feltétlenül és nagyon merészen, és mindig csak a napsugaras haragról. A világos dolgokról. Fenségesen. Diadalmasan. S amikor a megalázásokról írunk, ezt is a verőfény nyelvén kell elmondani, ez pedig nem térdeplés az Isten előtt, hanem úgyszólván nemi használata ugyanannak a fogalomnak. Ez férfias, ahogy a megalázottak szedik le az Istent az égről. Nem ikon, hanem tűzvész.

Csak éjjel járok ki. Az éjszaka szebb, mint a nappal. „Isten az éjszakát azoknak találta ki, akikre nappal nem gondolt.” Isonzo már néhány napja hallgat. Az éjszaka csak az enyém. Az egyedüli virrasztó e város fölött én vagyok. Seholy senki. Háború idején az emberek szeretnek aludni. Még kutyák sincsenek. Csak baglyok a ligetben. Sötét. Még egy hét: aztán, szervusz Brzezina! Isten veletek, civilek!

1915. XI. 18.

Egy ilicai kereskedés kirakatában, bekeretezve: Assunta.

Mit jelent ez a fehér, kokett, fedetlen női láb az Újhold sarlója köré tekeredő kígyók, a halál utáni Mennybemenetel apoteózisa pillanatában megörökített Örök Szűz csillagos képe alatt? Ez a fehér, tiszta, asztrális láb a Kígyó ronda, plútói, alvilági, ördögi testén, amely az ősi, vak erő vad indulatában fészket akarna verni, post mortem, a

Mindenség e morgantikus királynőjének húsában, ölében, meleg méhében?

Ez a Madonna-láb a testetlen, isteni és tiszta szépség természetfölötti fogalma a földi, valójában ördögien testi és nyomorúságos emberi dolgok kígyós fogalma fölött. Az ördög, az Úr hűtlen szolgája, a világok természetfölötti uralkodójának félredobott hivatalnok, nagyon közvetlenül, úgyszólván a kulisszák mögé is betekintve ismeri Principálisának és Főnökének minden gyenge pontját, s most fenéken lett billentve az Isten által, mert a Metafizika Nagymestere nem szereti rafinált földi személyzetének sötét, ördögi pillantását, amely átlát az öreg mester minden trükkjén.

Akinek hallása volna e hebegő, ördögi, kígyó-beszédhez, könnyen megfejtethné a mennyei valet de chambre szavait, s aki képes volna byroni sorokba foglalni e rejtélyes szavakat, jó poémát alkotna...

Íme, mit sziszeg a Kígyó a Szűz lába alatt, az ezüstös holdvilágban, az örök Angelus előestjén...

Emlékszel-e, Madonna? Annak idején (jó régen volt), egy tavaszi alkonyatkor, birokra kelve az Istennel a te ingatag asszonyfejedben, én, a legelső meleg kígyótest, befészkeltem magam az öledbe. Názáreti lakásod nem volt a Fra Angelico loggiája, hanem egy kis, bűzös odú, telis-tele skorpióval, poloskával és százféle féreggel, én meg, abban a te vidéki nyomorodban, felidéztem az Eufrátesz partjának csodás, dús városait... Már-már hajlottál arra, hogy elutazzunk együtt Babilonba. Helyes pároska: az ifjú, naiv szüzcseke s az aranyát-ékszerét csörgető, kígyó testű kalandor. A vén Bakó (aki gáláns kalandjainak megválogatásában sohasem tanúsított túlzottan sok ápolit ízlést és képzelőerőt) évszázadokon át az én szerelmi választásomat imitálta, s most is kunyhód elé rendelte Szeráfjainak csapatát, és amikor e szárnyas, isteni hírnökök sugaras glóriával övezve eléd toppantak, te elhitted, hogy az a március éji gyémánt csillag örökké ragyogni fog, s (hogy a szférák egész földi életében visszhangozzák majd ezt a szeráfi zenét, és akkor széttárad naiv, repeső karjaidat, és átadtad testednek titkát annak a galambnak, amely nem kígyó volt, hanem, persze, galamb, méghozzá a mennyek legtetejéről való. Ez már a te egyéni zavaros ízlésed dolga volt, hogy hittél egy fehér galamb szerelmi varázsában, a többi meg szinte gyerekjátéknak számított: elkápráztatni egy kis, tudatlan vidéki leányt aranyba-ezüstbe öltözött, tömjén, ámbrá és indiai fűszerek felhőjében úszó szeráfok egész seregével.

Másnap reggelre azonban kiderült, hogy az egész nem volt egyéb naiv álomnál, ami után (e siralom-völgy rendje szerint) következik a bűnös valóság, mint a töb-

bi efféle melodramatikus tanmesékben. A szociális következmények végzetesek voltak. A megszegyenített lány hozzámegy egy szenilis öreghez, mert nincs más választása. Kódorgás idegen országokban, nyomorban, nincstelenségben, és végül fuldokló sírás a vesztőhelyen, egzaltált, zseniális egyszülötted holtteste fölött, a természetfeletti madárral töltött egyetlenegy isteni, szerelmes éj gyümölcse fölött.

Engemet, persze, nem akartál megtisztelni alabástrom öleddel, most meg, amikor nem vagy egyéb bebalzsamozott viaszbábnál, amikor csak egy éltes, előkelő hölgy vagy, Murillo meglehetősen banális molettje (minden filiszter hálószoza-dísz), most, a kék tömjénfüstben, a sírharang kongása közben, egy bűnös földi idill kígyó képében jelenik meg előtted, mint a halott gyermekkor emléke. Te megvetsz engem, tudom, te most rám taposol a morgantikus mennyei főhercegnő rangjában, mert pórónő létedre most a Birodalom első hölgye lettél, de fenséges hercegnőm, nem érzed-e mégis a lábodon nyelvemnek sistergését, mely úgy éget, akár a nyílt seb? Meg vagy mérgezve az én testi érintésemtől, és csak tettetted, hogy elfelejtettél! Soha egyetlen nő se felejt el a legelső meleg kígyót, mely ölébe férközött! Hányszor melengettél engem testeddel és ajkaddal, nyugtalan, lányos éjszakáid mélyén, szerencsétlen! Mit kaptál attól a híres mennyei Vőlegényedtől? Szégyent, megalázást, gyermeket vénembert férjül, és hét sebből vérző, hét henteskéssel átdöfött anyaszívét...

Mily boldogok lehettünk volna a babiloni kék vizek partján, hol éjszaka hosszat gitárok hangja visszhangzik? Szemirámiszom, te! Apage, Satanas [Távozz tőlem, Sátán] ez kongó, üres szó, mert te unatkozol, gyönyörűségem, ebben a te birodalomban, hol heréitek mormolnak zsoldárokat, s minden oly gyilkosan unalmas, mint egy vasárnap délután. Harangszó, légydongás, sütemények a cukrászdák kirakatában, szökőkutak vízsugarai a kicsiny paradicsomi ligetben, s a mennyei ösvényeken, akár egy vatikáni parkban, sehol egy márványpad, és a szentek hosszú szárú porcelán pipákat szívnak, s földig érő fehér hálóköntösben sétálnak fel-alá. A mennyei kórház égbekiáltó Bárgyúsága, puszogó apácák az alkonyatban, imádkozunk, áldott a te neved, Angelus...

JEGYZETEK

- * KRLEŽA, Miroslav: *Emlékiratok. Rég múlt napok*. Ford. ÁCS Károly = Uő: *Verseik. Emlékiratok*. Szerk. ÁCS Károly, CSUKA Zoltán, JUHÁSZ Géza, ford. ÁCS Károly, CSUKA Zoltán, Bp., Európa, 1965, 316–332.

Kiss Gy. Csaba Széljegyzetek Krleža világháborús emlékeihez

Messzebről kezdem. Arról a kivételes élményről szólnék először, amikor horvát írókat olvas az ember. Horvátul. Vagyis idegen nyelven? Inkább azt mondanám, hazai nyelven. Gyakran saját kulturális kódunkkal találkozunk egy másik nyelv szavaiba öltöztetve. Ismerős gesztusok, gondolkodásmód, magatartásformák. A politikai, társadalmi, mentális valóság már-már elképzelhetetlen hasonlósága. Gondolok például a XIX. század horvát irodalmára, a nemzetvé válás korszakára, és talán akkor rökönödik meg igazán a magyar olvasó, amikor a nemes célok akadályá éppen a magyar politika – mondjuk, például Kossuth odalent sokszor idézett mondata, miszerint nem látja a térképen Horvátországot. Ha föltételezhetünk egy ilyen közös – sajnálatos módon szellemi életünk számára alig ismert – kulturális mezőt, Miroslav Krleža mindenképpen egyik megkerülhetetlen alakja. Néhány éve az OSZK-ban munkásságának szentelt kiállításnak az volt a címe: *A magyarul tudó horvát klasszikus*. Minden elismerésem mellett úgy éreztem, többről van szó az ő esetében. Hiszen kultúránkat belülről ismerte, nemcsak azt említhetjük róla, hogy kamasz fiúként 48-as volt, Petőfi elkötelezett híve, hanem hogy épp nemzeti megváltást kereső forradalmisága vitte egy időre a közös délszláv haza romantikus mítoszának a hívei közé.

Tösgyökeres zágrábiként a város irodalmi képének nagy hatású enciklopédiáját is elkészítette nekünk műveiben. Gyerekkorát idézve tudatosan a város német nevét – Agram – használja. Tegyük hozzá, a 1991 utáni független horvát államban sajátos kultusza lett ennek a névnek, ha ma már a németek elfelejtették is. Erről a Kis Bécsként említett – akárcsak Temesvár vagy Czernowitz – korabeli horvát fővárosról tudni kell, hogy a kiegyezéseket (osztrák–magyar és magyar–horvát) követő ígéretes fejlődése ellenére nem lett ekkor metropolis. Az 1910-es népszámlálás szerint mindössze 74 ezren laktak benne. Budapestnek annak idején legalább tízszer ennyi volt a lélekszáma. Élt itt egy fokozatosan horvátosodó német polgári réteg, melynek az *Agramer Zeitung* című napilap volt fontos orgánuma. És hozzá a kávéházi kultúra, a cukrászsütemények, a horvát közbeszédben is használt német szavak a helyi „purgerek” (így mondták) között – mind utaltak a bécsi atyafiságra.

A fiatal lázadó persze ezt a világot provinciálisnak, korlátoltnak, reménytelenül kispolgárinak látja, elvágyik innét. Állítólag még a pécsi katonai középiskolát is ezért választotta. „Közép-Európa minden, s nem Európa” – olvassuk emlékezéseiben. Határvidék, provincia, ahol primitívség mindenütt, s fő attribútuma a sár. Érdemes idézni 1928-ban kiadott Glembay-ciklusának (drámák és elbeszélések) egyik jellemző képét szülővárosáról: „Mint megannyi dunántúli vidéki város, Zágráb szabad királyi város is századokon keresztül ökörsütéssel ünnepelte meg a báni és megyei tisztújítást. Évszázadokon át csak püspöki székhely és csárda lévén a tengerre vezető magyar út mentén, az a szabad királyi Zágráb városa közel sem a királyság szíve... hanem jelentéktelen és siralmas vidéki kisváros volt csupán, libákkal és pulykákkal a Jelačić-szobor táján, estefelé pedig gulya kolompja verte fel a főutcák csendjét” (Krizsovec Iván).

1915-ben pedig különös expresszionista drámát ír a zágrábi búcsúról *Királynapja* címmel. Magyar változatában természetesen – Spiró György fordításában – *Szent István-napi búcsú* a címe. (Mint ismeretes, Szent László király alapította 1094-ben a zágrábi püspökséget, a székesegyház első patrónusa pedig Szent István király.) A város első számú népünnep volt ez a nap 1918 előtt. A dráma így augusztus 20-a éjszakáján játszódik. Elvonul előttünk az egész sokadalom, mintegy negyven személy: árusok, énekesek, részegesek, purgerek. Hallatlan nyelvi erővel, apokaliptikus képekben mutatja be ezt az elmúló világot a fiatal Krleža. Értelmezhetjük úgy is ezt a drámát, mint az elmúló világ nagyszabású haláltáncát.

1918 szeptemberében publicisztikájában bírálja a magyar politikát, őszi följegyzéseiben maró bírálatát adja a magyar politikai elitnek: „És ma éppúgy, mint akkor, senkinek az urak közül nincsen annyi fantáziája, hogy fel tudná fogni, hogy e postludium utolsó strófáját írják.” *De Részeg novemberi éj 1918-ban* című, 1942-ben papírra vetett visszaemlékezésében fölillantja a vélt nagy győzelem ellentmondásait, hazugságait is, a Habsburg-hű horvát katonatisztek hirtelen pálfordulását.

Krleža életművének nagyszabású lezárását a *Zászlók* című nagyregény jelenti (1976-ban tették közzé végső változatát), amelyben szintén visszatér az első világháború előtti korba, s mintegy fejlődésregényként kíséri végig hősné életútját a 20-as évek elejéig. Érthetetlen módon a Krleža-oeuvre hatkötetes magyar kiadásában (1965) ennek a fontos műnek az ötödik kötete a mi nyelvünkön sajnos nem jelent meg. Ebben olvashatunk a világháború utáni helyzetről, amikor a főhős találkozik Zágrábban azzal az emigráns Erdélyi Ottokár professzorral és feleségével, Borongay Annával, akiket részben Jászi Oszkáról és Lesznai Annáról mintázott. A regény Erdélyi-portróját enyhén szólva nem lehet hízelgőnek tekinteni. Amikor a *Zászlók* első része megjelent a *Nagyvilágban*, Krleža rögtön tiltakozott a megfeleltetés ellen. Ennek az lehetett az oka, hogy regényében a főhőst szerelmi kapcsolat fűzte Annához. Ismert tény viszont, hogy a horvát író járt a Galilei-körbe s nagy hatással volt rá Jászi munkássága, aki 1922-ben írt *Naplójában* ezt jegyezte föl a horvát íróról: „Rokonszenves és érdekes ember, Petőfi- és Ady-ralongó, lelkes magyarbarát.”